

WEHNER TIBOR

Emlékmű-sablonok

KISFALUDI STROBL ZSIGMOND ELSŐ VILÁGHÁBORÚS MONUMENTUMAI

A magyarországi első világháborús monumentumok együttese ezernél több olyan objektumot ölel fel, amelyeknek létrejöttét az az 1917-ben kibocsátott belügyminiszteri rendelet inspirálta, amely a települések számára előírta a XX. század első világhégesében meghaltak emlékének kötelező érvényű megörökítését.¹ Az emlékállítási kényszer mellett a hatalmas emlékműegyüttes egyöntetűségének garanciája az emlékállításra kötelező rendelet kihirdetése előtt két évvel, 1915-ben létrehozott Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság volt, amely jóváhagyta az emlékműterveket, s ez is azt eredményezhette, hogy az ikonográfiai, a stilisztikai és az esztétikai aspektusokat mérlegelve sem találunk karakteres egyénítő jegyeket, nem fedezhetünk fel önálló alkotói koncepciót, kimagasló minőséget a két világháború között megszületett mementók, illetve hősi emlékművek körében.² Ez nemcsak a teljes emlékanyagra, hanem az e körben alkotott, a Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobrászművész által készített művekre is igaz: a XX. század kimagasló jelentőségű életművet teremtő, minden korszakban megbízásokkal elhalmozott szobrász tizenhat – a budapesti irredenta-szoborral, az *Északkal* együtt tizenhét – I. világháborúra, hőseire és áldozataira emlékező és emlékeztető, a háború következményeire hivatkozó monumentális alkotást tervezett és valósított meg. A tizenhat (tizenhét) művet felölelő együttesben egyalakos monumentumok és többalakos szoborcsoportok, reprezentatív emlékművek és szerény emlékjelek, kiemelt jelentőségű település-környezetben térbe állított, nagyszabású plasztikák és architektonikus elemekhez kapcsolódó domborművek, kőbe faragott, bronzba öntött és műkő kompozíciók sorakoznak. Az emlékművek méretét, kivitelét, minőségét nagyban befolyásolta az emlékállító település nagysága, jellege és áldozatvállalása, ugyanis ezek a monumentumok kivétel nélkül közadakozásból valósultak meg.

A budapesti Szabadság téren 1921-ben felállított irredenta szobor, az *Észak* és az 1947-ben felavatott gellérthegyi *Felszabadulási emlékmű* mintegy keretbe foglalja Kisfaludi Strobl Zsigmond két világháború között a monumentális szobrászat terén kifejtett munkásságát. E két és fél évtized legjelentősebb alkotásai között az 1925-ös *Íjászt*, az angliai portrészorozatot, s annak egyik csúcspontját, az 1932-ben megformált, illetve márványba faragott *G. B. Shaw*-portrét és az 1930-ban a budapesti Móricz Zsigmond körtéren köztérre került *Szent Imre*-szobrot tárgyalja főművekként a szakirodalom, majd a második világháború lezárulása után a készülő, majd elkészült gellérthegyi *Felszabadulási emlékmű* kerül hosszú-hosszú évtizedekig sem

¹ Kovács Gergelyné: Az első világháborús emlékművek és utóéletük. *Művészet* 1982. 12. sz. 4. p.

² Kovalovszky Márta: *Kegyelet-szolgáltatás. Az első világháborús emlékművek történetéhez*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 50. p.

halványuló reflektorfénybe. A mester ebben a periódusban alkotott, a két világháború között kivitelezett hősi emlékmű-sorozatáról, illetve az e sorozatba illeszkedő, a vidéki magyar településeken megvalósított munkáiról a Kisfaludi Strobl-munkásságot, s a korszak művészetét tárgyaló könyvekben és tanulmányokban szinte szó sem esik. Maga a művész is csak futó epizódokként emlékezik meg az *Emberek és szobrok* címmel 1969-ben közreadott visszaemlékezésében az e téren kifejtett tevékenységéről: „Első hősi emlékművem a kapuvári szobor: egy ősmagyar keblére dőlt sebesült zászlótartó. Egységesen, egyszerűen megoldott drámai kompozíció; egy elveszett háború... Ez idő tájt készült el a kis *Guggoló*, a *Lábtörő*, a *Tavas*, továbbá a rákoskeresztúri, a körmendi, nyíregyházi hősi emlékmű, sok portré és számos kisebb szobor.”³ Érdekes és jelentőségteljes, hogy visszaemlékezésében a kisebb kompozíciókkal és a portrékkal szinte összemosva veszi számba a művész a világháborús tárgyú monumentális alkotásait. Az 1920-as évek eseményeit áttekintve Kisfaludi Strobl feljegyzi: „Közben befejeztem három nagyobb művemet: a *Hadik huszárt* (más címvariációk szerint *Magyar huszár a XVIII. században*, vagy *Kardját néző huszár* című művet. W. T.), 1926-ban a nyíregyházi hősi emlékművet és a soproni *Hűségkaput*, melyet Hikisch Rezső műépítésszel együtt készítettem el. A nagykanizsai hősi emléken a két alak közül az egyik Petőfi. Elkészült a gyöngyösi *Huszáremlékmű* is. E szobrokon sokat és nagy szeretettel dolgoztam.”⁴ Tanulmányunkban ennek a meglehetősen szűkszavú alkotói kommentárral kísért, két világháború között készített, a hősi emlékmű-, illetve az I. világháborús emlékmű-kategóriába illeszthető műcsoportnak az alkotásait vesszük kicsit közelebből szemügyre. A meglehetősen ismeretlen, számos szakirodalmi tévedéssel⁵ kísért és a felállítási évszámokat vizsgálva igencsak zavarosnak ítélnélhető műegyüttes áttekintése azért is fontos lehet, mert az emlékműszobrászat, a szobrászat eme meglehetősen ingoványos területére, bizonytalan alapjaira építkező objektumai végigkísérik Kisfaludi Strobl – a szellemi-eszmei kérdésekkel és konfliktusokkal nem nagyon vívódó attitűdjével meghatározott – művészi munkálkodását. Amiként a szobrász a húszas évek előtt grandiózus, bár szükségszerűen csak provizórikus monumentumokkal vett részt a Tanácsköztársaság emlékműállítási propaganda-hadjáratában, a két világháború között a világháborús mementók terén fejtett ki rendkívül aktív tevékenységet, hogy aztán az 1945 utáni években – ismét egy új rendszer szolgálatába szegődve – különösebb törés nélkül

³ Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Emberek és szobrok*. Budapest, 1969. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 84. p.

⁴ I. m. 91. p.

⁵ Az 1974-es zalaegerszegi, a Göcseji Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria által közösen rendezett Kisfaludi Strobl Zsigmond-kiállítás katalógusa csak futólagosan foglalkozik az emlékművekkel. A zalaegerszegi Kisfaludi Strobl Gyűjtemény 1981-ben megjelent katalógusának életrajzi áttekintése csupán egy hevenyészett felsorolást ad közre: „Az 1920-as és az 1930-as években intenzíven részt vett az országsszerte felállított hősi emlékművek készítésében, amelyek közül az alábbiak emelkednek ki...” N. Pénzes Éva az 1984-ben a budapesti Magyar Nemzeti Galériában rendezett *Szobrász és modelljei* című Kisfaludi Strobl Zsigmond-emlékkiállítás katalógusának bevezetőjében „több mint húsz ilyen háborús emlékmű” felállításáról szól. A *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* 2000-ben megjelent II. kötetének Bánóci Zsuzsa által írt több tévedést tartalmazó Kisfaludi-címszava tizennégy első világháborúhoz köthető emlékművet vesz számba. A legújabb, a Kostyál László által jegyzett, 2004-ben a zalaegerszegi Kisfaludi-gyűjtemény katalógusaként megjelent kiadvány sem tartalmaz köztéri műtárgyjegyzéket. Elmondható, hogy Kisfaludi Strobl köztéri munkásságának mindmáig nincs teljes és hiteles műtárgyjegyzéke.

és változatlan intenzitással folytassa a meggyőződést nélkülöző emlékállító munkásságát. Ebbéli működését mintegy jelképesen a mind a mai napig viták kereszttüzében álló budapesti *Felszabadulási emlékművel*, e rendszervisszaváltott napjainkban már szabadság-szoborként szolgáló, eredetileg szovjet behódolási monumentummal koronázta meg.

*

A Kapuvár városát átszelő főközlekedési út mellett fekvő központi Fő tér parkjában 1924-ben avatták fel az 1914–1918-as világháború kapuvári hősi áldozatainak emlékművét. (A kis dombot közrefogó, lépcsőzetes alapra épített, magas talpazatra helyezett, mészkőbe faragott kompozíciót 2008-ban felújították.) A hősi halált haltak neveit felsorakoztató, fekete márványtáblákkal övezett talapzaton lehanyatló, kezében, illetve a vállán zászlót tartó katonát támogató ősmagyar vitéz áll, mögöttük vastag, lecsonkolt fatörzs zárja le a kompozíciót. A mozgalmas kontúrral közrefogott súlyos tömböt részletgazdag kidolgozással ellenpontozta a művész: a kard, a tör, a tölténytáska, a ruharajt, a sújtás és a sisak is pontosan kidolgozott és gazdag plaszticitással előadott. A kapuvári mű a hős halála-, illetve a historizáló, az ősmagyar mitológiakörhöz kapcsolódó motívumokat feldolgozó emlékműtípus jellegzetes példája. Koválovszky Márta művészettörténész állapí-

totta meg e műcsoportot áttekintve egy 1988-ban megjelent tanulmányában: „Noha a húszas években készült világháborús emlékműveken újra megjelennek a régi magyar legendák alakjai, az idők megváltoztak, s így az ő szerepük, jelentőségük is más. E szobrokat vesztes országg állította, mely most e történeti vonatkozásokkal kétségeit, keserű tapasztalatait némította el, sebeit gyógyította, létezésének jogát és magyarságát igazolta. ... Árpád vezér, Csaba királyfi vagy Lehel alakja nem csupán a régi dicsőség lélekemelő, ám időben távoli, objektív példái-ként állhattak a közösség előtt, hanem többé-kevésbé nyíltan kifejezték a történelem alakulásába bele-nem nyugvás és a bosszúvágy kétes érzését is.”⁶ A mű dinamikus plasztikai jelenségként meghatározza a település római katolikus temploma mellett elterülő központi térségét: minden nézete, még a hátsó nézete is átgondolt; a lecsonkolt fatörzs, a dús redőzésű lobogó mind formai, mind szimbolikus vonatkozásban fontos mű-összetevő.

⁶ Ld. 2. lábjegyzetben hivatkozott mű, 53. p.

Körmend városának külső negyedében, a vasútállomás mellett húzódó, a Thököly utca és az Arany János utca által közrefogott park középpontjában – amely a közelmúltban mintegy a Kisfaludi-monumentum függelékeként itt elhelyezett 1996-os *Honfoglalási emlékmű* és a 2005-ben ugyancsak itt otthonra lelt *A kommunizmus üldözötteinek emlékműve* révén alakult kegyeleti parkká –, egy később beépített mellvéd-fallal eltakart földdombon magasodik a – napjainkban már a II. világháborús áldozatokra is hivatkozó márványtáblákkal bővített – körmendi első világháborús hősökre emlékeztető, 1924 körül keletkezett emlékmű. Kisfaludi Strobl Zsigmond mozgalmas, mészkőből faragott többalakos együttesének középpontjában, erőteljes alapépítményen az a sas-lábakon nyugvó, feliratokat és az áldozatok névsorát hordozó obeliszk emelkedik, amely felső részén lezárásként a karmában kardot tartó sast, vagy turulmadárt hordozza. Ez az architektonikus emlékmű-elem, amely mintegy meghatározza, vagy elválasztja egymástól az emlékmű fő- és hátsó nézetét – s egyszersmind kizárja, vagy teljesen érdektelenné teszi az oldalnézeteket – a későbbi Kisfaludi Strobl által komponált monumentális műveken is vissza-visszatér. A körmendi emlékmű szimbolikája összetett, illetve a mű formailag egymásnak mellérendelten megjelenő részekből felépülőn mintegy halmozó jellegű. Az obeliszk bal oldalán egy életnagyságú, puskájára támaszkodó, lerogyó katonát támogat egy erőteljes civil alak a hős halála-jelenet vagy -szimbolika megformálásaként, míg a jobb oldalon egy zászlóját leeresztő, rohamsisakos, tisztelgő katona áll. Az obeliszk hátsó frontján, mintegy az emlékmű térbe szervezésének elemeként, de az obeliszk mellett elhelyezett alakoktól teljesen függetlenül a jobb kezében leeresztett fáklyát tartó, baljával címerpajzsra támaszkodó, térdelő, lehajtott fejű Hungária nőalak jelenik meg, s mindezt mintegy megkoronázza az obeliszk tetején őrködő sas vagy turul. Hungária-istenasszony megjelenése az ősmagyar eredetmítosz-alakok szereplésével állítható párhuzamba: a keresztény hagyomány Mária-alakjának pogány őszanya szimbólumaként hol harcos hősként, hol a halott katonát gyászoló istenasszonyként szerepel a két világháború között született hősi emlékműveken.⁷ A rendkívül szerteágazó turul-szimbolika, illetve igencsak ellentmondásos turulértelmezés köréből a körmendi

⁷ Hankiss Elemér: *Nemzetvallás. Immanens és transzcendens vallások*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 40. p.

monumentum kapcsán Voigt Vilmos néprajztudós világháborús emlékmű-konstellációt is mérlegelő eszmefuttatását idézzük: „A turul az Árpádok totemállataként hagyományozódik, új meg új életre kel, amikor a társadalmi és művészeti érdek úgy kívánja. Az ezeréves Magyarország 1896-ban valóságos jelképévé válik, és nem csoda, hogy amikor szóba kerül az első világháborús hősök emlékművének terve, végül itt is a turul válik az állandó jelképpé, noha például az ágyú, sőt a kard, a babérkoszorú, a sírkereszt, az örökmécses, de akár maga a harcoló katona is több joggal pályázhatott erre a szerepre.”⁸ Amiként Körmenten éles ellentétben van egymással a katonalakok naturalis és a Hungária-figura finoman modellált plasztikai megformálása, ugyanúgy elmondható az is, hogy ez a mellérendeltség, a jelképhalmazás hatja át, határozza meg a teljes kompozíciót.

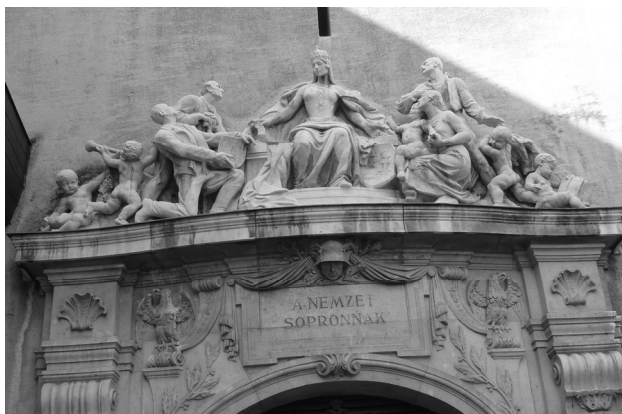
A hajdani Rákoskeresztúr közcségen, a mai budapesti XVII. kerületben, a nagy forgalmú Pesti út mentén futó parksávbán, egy ma már beépített egykori park maradványában 1924 óta áll a helység áldozatainak műköből öntött, kis oszlopokkal tagolt vaskerítéssel körülvevett egyalakos monumentuma. A lépcsőzetes, a feliratokat és névsorokat hordozó márványtáblákkal ékesített talapzaton álló plasztikai kompozíció egynézetű: a felső részén turullal lezárt fal-architektúra előtt áll a kezét teátrálisan a szívére szorító, rohamsisakos, pillantásával át-szellemülten az égre tekintő katonalak, s a fal antiplasztikus hátsó oldalán csak egy koszorú és egy kard domborművű kompozíciója jelenik meg. A hazájáért életét áldozó vagy felajánló katonalak-megformálással és a turul-szimbolikával élő emlékmű szobrászatilag talán legizgalmasabb motívuma az arc és a turul szenvedélyes érzelmekkel átítatott megjelenítése, illetve együttjárt-szása.

A Kisfaludi Strobl-életrajzok változatlanul fennmaradt, 1924 óta a soproni Deák téren álló műként tartják számon a *Limanovai emlékművet* – illetve más nevén a *Nádasdy huszárok emlékművét* –, amelynek helyén ma már a negyedik monumentum-variáció gyanánt újabb, egy 1993-ban emelt emlékmű áll. A Nádasdy huszárok Kisfaludi Strobl által megformált emlékműve 1924 és 1950 vagy 1951 között őrizhette a hősök emlékét a Deák tér emlékműfüzérében, és tisztázatlan körülmények között, máig kiderítetlen okok miatt került sor a lebontására. Itt lenne az ideje, hogy a kézikönyvekben, illetve a Kisfaludi Strobl-életrajzokban korrigálják a soproni mű regisztrációját. Mint Molnár László történész 2007-ben közreadott tanulmányából megtudhatjuk: „A hatalmas emlékmű stílusos elhelyezést nyert a tér akkori örökzöld falának előterében. A kiemelt talapzaton két huszár művészi beállítású, ötnegyed nagyságú alakja állt. Az egyik a Nádasdy huszárok Mária Terézia korabeli öltözékében, a másik a világháborús egyenruhájában. Közöttük három nagyméretű márványtáblán a hősi halottak nevei voltak. Az emlékmű alsó részében elhelyezett relief a limanovai csata azon pilla-

⁸ Voigt Vilmos: *Közvetítő és átmenet – a turul*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 55. p.

natát ábrázolta drámai erővel, amint Muhr ezredes rohamra vezeti huszárjait, és Bauer Ottó hadnagy elesvén, vérént ontja hazájáért.”⁹ Az emlékműről fennmaradt, a Molnár László-tanulmány illusztrációjaként közölt fotó alapján annyi állapítható meg, hogy ez a mű is frontális nézetre komponált, egy erőteljes architektúrával, illetve fallal lezárt és hangsúlyozott, a körplasztikát és a domborművű kidolgozást ötvöző, a mészkövet és a bronzot egyszerre alkalmazó monumentum volt, amely a tisztelgő jellegű katona-idézés mellett a csata epikus megfogalmazású előadásával élt. Kisfaludi Strobl soproni, 1924-ben állított *Nádasdy huszárok emlékművének* utórezgéseként valósult meg 1926-ban a hősi emlékművek műcsoportjához csak bizonyos áttételekkel kapcsolható *Húségkapu*-dombormű. A Tűztorony vagy Város-torony belváros felé néző, napjainkra építészeti lezárulása utáni 1921-es népszavazás – amikor Sopron városa a Magyarországhoz való tartozásról döntött – emlékére készült dombormű szimbolikus

összegzésű alkotás: a kapu felett trónoló Hungária-isten-asszony lelkes soproni polgárok domborműveinek háromszög-kompozíciójában jelenik meg. Érdekes, hogy a 2000-ben megjelent *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* nyilvántartása szerint 1945-ben ezt a művet lebontották, holott ma is változatlanul, teljes épségben díszíti a nyugat-dunántúli város emblematikus épületét.¹⁰

Füzesabony főutcája, a Rákóczi Ferenc utca kiteresedésében, egy kis park fái alatt 1926 óta emlékeztet az első világháborús hősökre a feliratokat és neveket hordozó fehér mészkő-talapzatra helyezett, bronzba öntött, életnagyságúnál nagyobb, dinamikusan a térbe állított katonaalak, amely erőteljes kontraposztban állva, jobbában dúsan redőző zászlót tartva, balját pátoszosan a szívére szorítva jelenik meg. A hősi emlékek egymástól jól elkülöníthető típusai közül e mű a gyászoló katona-kategóriába sorolható, amelynek jellemzője a lehajtott fej, a puská vagy a zászló.¹¹ E műcsoportról állapította meg Nagy Ildikó művészettörténész az első világháborús emlékműveket áttekintő tanulmányában: „Az olcsó megoldásoktól azonban a köztisztelőben álló, nagynevű szobrászok sem riadtak vissza, kiüresedett formákat ismételnék számtalan változatban. (...) Az emlékműveket elsősorban nem művészi szándék, hanem a hivatalos ideológia és egy közösség speciális igénye hozza létre valamilyen kegyhely létesítésére. (...) Mindez megszabja az emlékmű kialakult – és alig változó – kifejezésbeli

⁹ Molnár László: A Nádasdy huszárok soproni emlékművének története. *Soproni Szemle* 2007. 2. sz. 190. p.

¹⁰ *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon. II. kötet.* Budapest, 2000. Enciklopédia Kiadó. 382. p.

¹¹ Nagy Ildikó: *A hősi emlékek főbb típusai.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 79. p.

sztereotípiáit éppúgy, mint ábrázolási kötöttségeit. Csakis közvetlen, direkt hatásokra épülő jelképekhez fordulhat, olyanokhoz, amelyeket mindenki ismer.”¹²

A füzesabonyihoz hasonló környezetben áll az 1926-ban alkotott Kisfaludi Strobl-mű, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Jászszentandrás *Hősi emlékműve*, amely ugyancsak a gyászoló katona-típus képviselője. Itt azonban nem bronzba öntötte, hanem mészköbe faragta a szobrász az életnagyságúnál nagyobb katona-alakját, s miként Rákoskeresztúron, az alak mögé feliratokat hordozó obeliszket állított, s ezzel egy csapásra egynézetűvé avatta kompozícióját. A talapzatra a rendszerváltás után – az eredeti kompozíciót alaposan megzavarva – fekete márványtáblát helyeztek, a II. világháború áldozataira emlékeztetve. Tartalmi-szimbolikus vonatkozásokban a jászszentandrás emlékművel kapcsolatban csupán a füzesabonyi mű kapcsán idéztettek – a tisztelgő katona-típus ismérveit taglalva – ismételnénk meg.

A Nyíregyháza központi térségén, a Hősök terén 1928-ban felállított hatalmas *Hősi emlékmű-együttes* Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékműveinek sorában az egyik leggrandiózusabb és a leggazdagabb szobrászati eszközrendszerrel kivitelezett alkotás. A tagolt mészkö talapzaton három bronzba foglalt plasztikai egység kapott helyet: egy kiemelt főalak és két mellékalakcsoport. A mű előterében és hátsó részén, az alacsonyán elhelyezett mellékalakok csoportja az első világháborús monumentumok sablonos jeleneteinek illetve motívumainak epikus megfogalmazója: elől a családját, a kisgyermekét ölében tartó, asszonyát védelmezőn óvó fiatal férfi, hátul a fiatal, elesett, kezében még puskáját szorongató katonát karjaiban tartó öreg paraszt. Vagyis a magyar család- és a hős halála-típus megjelenítésének lehetünk itt is tanúi. Ám e sablonos jelenetek fölött, a kiemelt főtalapzaton egy sárkányölő vitéz jelenik meg, aki csupasz ököllel sújt le a szörnyre. E hallatlanul mozgalmas küzdelem kapcsán állapította meg Hankiss Elemér szociológus, hogy „A vallásos-mitologikus színezetű hőszok mellett megjelennek az e világi hőszok is. A nyíregyházi hősi emlékművön például egy sárkányölő parasztleány figuráját látjuk: vagyis itt azért belejászik a képbe a sárkányölő Szent György vallásos motívuma.”¹³ Ez a motívum, mint

köztudomású, Kisfaludi Strobl eszköztárában nem csupán az első világháborús emlékmű-tartalmak összegzésének és kifejezésének médiuma, hanem negyed századdal később a második világháborúra, illetőleg kimondottan az ún. felszabadulásra emlékeztető jelképpé, a rossz elpusztításának, megsemmisítésének, a jó győzedelmeskedésének szimbólumává vált a gellérthegyi *Felszabadulási emlékművön*. A nyíregyházi főalak Budapesten mellékalakká lép vissza, de a szereplők, a mozdulatok azonosak a két kompozíción, csupán annyi a

¹² Nagy Ildikó: *Első világháborús emlékművek. Esemény- és ideológiatörténet*. In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Műcsarnok. 74. p.

¹³ Ld. A 7. lábjegyzetben hivatkozott mű, 43. p.

változás, hogy Budapestre érve a legény ruháit, a sárkány fejeit veszti: az ing és a nadrág helyett a Gellérthegyen meztelen figura, és a hétfejű szörny helyett egyfejű sárkány szerepel a szovjet hősök nagyságának és emlékének adózó emlékművön. Lám-lám, milyen különdleges eszközök, felületi módosítások kellene csak a különböző tartalmak azonos motívummal való megfogalmazásához és kifejezéséhez – s ezt nemcsak ez a nyíregyházi-budapesti párhuzam tanúsítja a Kisfaludi Strobl-életműben. Erőteltjes, viharos mozgás hatja át, drámai konfliktusok és szenvedélyes érzelmek éltetik a nyíregyházi *Hősi emlékművet*, jelezve, hogy ez már az 1920-as évek végének alkotása, amikor a gyász és a kegyelet, a fájdalom érzetének kifejezése felháborodással, követelésekkel és fenyegetésekkel vegyül.

Gyöngyös belvárosának egy- és kétszintes épületekkel közrefogott belvárosában, a Rózsa utca–Móricz Zsigmond utca–Vértanu utca által határolt kis háromszögletű, enyhén emelkedő kis térség első csúcán, 1992-ben ezen új környezetébe illesztetten áll az I. világháborúban elesett *Császári és királyi 6-os Württembergi huszárok* 1932-ben készült bronz emlékműve. (A mű eredeti helye a Móricz Zsigmond utca és Jókai utca által határolt terület volt.) Miként a nyíregyházi első világháborús *Hősi emlékmű* és a budapesti *Felszabadulási emlékmű* esetében, itt is érdekes motívumvándorlásra figyelhetünk fel: Gyöngyösön az a kardját néző huszár került díszesen megfaragott, ovális alépítményen emelkedő, gondosan kidolgozott mészkőtalapzatra, amely a világháborús összefüggésektől teljesen függetlenül, eredetileg kisplasztikaként 1926-ban készült Kisfaludi Strobl műhelyében, majd a gyöngyösivel azonos időpontban, ugyancsak 1932-ben *Mária Terézia-korabeli huszár*-szoborként valósult meg Budapesten, nyilvános térben, a budai várban elhelyezett alkotásként. Csupán a méret, illetve a jelmez változott. A két mű összehasonlítását Prohászka László helytörténész 1994-ben végezte el a *Pavilon* című lapban megjelent tanulmányában: „A (gyöngyösi) szobor, amelyet szintén Kisfaludi Strobl Zsigmond készített, első pillantásra azonosnak tűnik a budavárral. Pedig csak a kardját szemlélő férfi alakja hasonló, az egyenruha és a fegyverzet a Monarchia közös huszáraié. Az ábrázolás a gyöngyösi szobor esetében is tökéletesen korhűnek mondható. A díszes dolmány helyett egyszerű attilát viselő közhuszár fején fehér cserfalombbal ékesített csákó, derékszíján két tölténytáska, hátán karabély. A kezében tartott lovassági kard is a hivatalosan rendszeresített, 1904-es mintájú, kosaras markolatú, a jobb kéz csuklóján markolatszíjjal. A bronzalak előírásos pannyókára vetett mentét visel a vállán. (...) Míg a budavári alkotásra inkább a barokkos elegancia a jellemző, addig a gyöngyösi változatban több a harcias erő.”¹⁴ A két mű formai párhuzama mellett a csereszabatos művészi koncepció is

¹⁴ Prohászka László: A kardját néző huszár története. *Pavilon* 1994. 9. sz. 72. p.

elgondolkodtató: a nem létező konkrét történelmi analógiák felleléséhez vagy mellőzéséhez néhány süjtás, csákódísz, fegyvermarkolat korhű megformálása elegendő, s a szimbólumok szintjén maguk a szimbólumok és a történelmi tanulságok is felcserélhetők – vagy látszólag következmények nélkül nagyvonalúan teljesen figyelmen kívül hagyhatók.

A nyugat-dunántúli város, Nagykanizsa egyik központi terén, a századfordulón épített és a közelmúlt évtizedeiben emelt modern köz- és lakóépületekkel övezett, a városközpont felé enyhén lejtő Deák tér parkjában – néhány lépésre az Istók János által megformált turulos *Országzászlótól* – 1934-ben lelt otthonra az a kétalakos *Hósi emlékmű*, amely a 48-as császári és királyi Golner gyalogezred hőseinek mementója. A lépcsőzetes mészkő-aléptímenyen nyugvó, szintben megbontott, egyszerre talapzatként és háttérként alkalmazott falon illetve fal előtt két, szorosan egymás mellett elhelyezkedő alak áll a *Patrona Hungariae*-ábrázolással ékesített lo-bogó zászló drapériája előtt vagy alatt: egy kezében gránátot tartó rohamsisakos katona, és egy köpenyes, oldalán kardot viselő, határozott mozdulattal a távolba mutató fiatal férfi. A hátsó nézetet teljesen figyelmen kívül hagyó, csupán frontális- és oldalnézetre komponált lendületes

mű a szokványos kétalakos harcoló katonaszobor típusába lenne sorolható, ha a művész nem élt volna a furcsa megoldással, hogy a hajadonfőtt álló alakban Petőfi Sándort idézi meg, így egyesítve a 48-as eszmeiséget és honvéd-hagyományokat az I. világháború hadi eseményeivel és történelmi tanulságaival. Elgondolkodtatók a nagykanizsai emlékmű által megteremtett párhuzamok és az analógiák, illetve az általuk gerjesztett ideológiák.

A Zalaegerszegről kivezető Rákóczi Ferenc utca 21-es számú lakóháza előtt, az út túlsó oldalán magasodó, a millenniumra emelt gimnázium-épület tengelyében áll Zalaegerszeg meglehetősen szerény I. világháborús, a császári és királyi 48-as gyalogezred halhatatlan hőseinek emlékezetére 1935-ben emelt emlékmű, amely egy sztélére, vagy némiképp tagolt, pillérekkel közrefogott architektúrára illesztett bronz dombormű. A sztélé-éptímeny meglehetősen esetlegesen térbe helyezett emlékmű-elem, a hátsó nézet bántó vakfoltjával. Ám a homloknézet sem nyűgözi le a szemlélőt: a két alakot megidéző bronz domborművön nem nehéz felismernünk az egy évvel korábban megformált nagykanizsai emlékmű alak-együttesének megjelenítését: tehát a szobrászi önidézet tipikus esetével állunk szemben Zalaegerszegen.

A Tolna megyei kisközség, Madocsa Fő utcáján, a községháza előtti kis parkban 1939 óta áll a magas talapzatra, illetve obeliszkre emelt, kardra támaszkodó turult megjelenítő emlékmű, amely a legáltalánosabb emlékműtípus, az emlékoszlopos turul kategóriájába illeszthető.¹⁵ Önálló művészi koncepciót teljesen nélkülöző rutinmunka.

¹⁵ Ld. a 11. lábjegyzetben hivatkozott mű, 81. p.

A budapesti Városmajor árnys fái alatt lelt otthonra 1941-ben a *Magyar táborig vadászszázaljak I. világháborús emlékműve*, s ez az otthon az elmúlt évtizedekben korántsem volt háborítatlan. A két, egymással kezet rázó katona-alak a Kisfaludi Strobl által megformált emlékműkompozíciókból már oly sokszor visszaköszönő fal előtt jelenik meg, ezúttal is egyetlen nézetűvé silányítva a szabad térben elhelyezett alkotást.

A fal mészkőbe faragott, mozgalmas rohamot megjelenítő domborműve előtt a két térbe állított, naturálisan megformált bronz-katona, a rohamsisakos és a csákós figura kiegyensúlyozottságot és magabiztosságot sugároz. Póto János történész kutatásaiból és publikációiból tudhatunk a mű 1945 utáni furcsa átalakításáról.¹⁶ Az 1949-ben a budapesti közterekről eltávolítandó emlékművek és szobrok listájára felvett objektumok között szerepelt a városmajori mű is, a kompozíció jobb oldali figurájának csendőrökéhez hasonlatos tollas kalpagára való hivatkozással, s azzal az indokkal, hogy „a népi demokrácia fővárosában csendőrszobornak nem lehet helye”.¹⁷ Póto János feltételezése szerint „Minden bizonnyal a különleges díszes formaruha okozta a félreértést. Az Osztrák-Magyar Monarchia táborig vadászainak egyenruhájához ugyanis tollas kalap tartozott, hasonló a csendőrökéhez. Az emlékművön ábrázolt 'öreg táborig vadász' is ezt viselte, míg a fiatalabb fején a Horthy-hadseregben rendszeresített rohamsisak volt.”¹⁸ Póto idézi az akkor felelős kultúrpolitikus beosztásban dolgozó író, Goda Gábor visszaemlékezését is a szobor átalakításával kapcsolatban: „Folyton kaptunk leveleket. Például egy huszárnak olyan sapkája volt, ami emlékeztetett a Horthy-katonasapkára. És természetesen rajta volt a kokárda, vagy micsoda. Egy honvédszobra volt ez Kisfaludi Strobl Zsigmondnak. Hát kérem, naponta legalább 80-100 levelet kaptam, hogy miért nem vitetem el, miért pártfogolom. És aztán én beszéltem Kisfaludi Stroblal, hogy csináljon valamit azzal a sapkával, mert megőrülök ettől.”¹⁹ A szobor megmenekülésének ára a fejcsere volt: a szobrász lecserélte az öreg táborig vadász fejét, és így a jobb oldali alak a negyvenes-ötvenes évek fordulójától nem tollas csendőrkalapot, hanem honvéd-csákót visel. Így menekülhetett meg a bontástól és az eltűnéstől, és állhat napjainkban is kissé átalakítva eredeti helyén Budapest ezen I. világháborús emlékműve.

Az alföldi város, Kecskemét központjában, a Katona József téren, a Katona József Színház épülete mellett húzódó parkban áll az 1943-ban felavatott *38-as Mollinary-Kecskeméti gyalogezred első világháborús emlékműve*. Amiként a budapesti Városmajorban, itt is dombormű és térbe állított szobor, a fal-architektúra és a plasztika együttese jelenik meg frontális nézet-

¹⁶ Póto János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó. 87-90. p.

¹⁷ I. m. 87. p.

¹⁸ I. m. 88. p.

¹⁹ I. m. 90. p.

re komponáltan. A menetelő katonákat megjelenítő mészkő dombormű előtt, a fal elé állítva két mészkőbe faragott alak: egy idős, vállán cifraszűrt viselő magyar paraszt és egy serdülő legényke áll, akik lelkesülten tekintenek a négyes sorokban vonuló dombormű-katonákra, azt sugallva, hogy a múlt – az öregség – és a jelen – a várakozásteljes fiatalság – boldogságának záloga a hadba vonuló katonák önfeláldozása és hősiessége. E mozgósító-lelkesítő mondanó megfogalmazásában minden bizonnyal szerepet játszott a század már ekkoriban zajló, újabb világháborúja is.

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszaderzs községben áll a Kisfaludi Strobl-életrajokban nem szereplő azon obelisz, amelyen egy lovasrohamot megjelenítő bronz dombormű a szobrászati dísz. Keletkezéstörténetéről, felállításának időpontjáról nincsenek adataink, mint ahogy a feltehetően 1939-ben készített, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tarcalon elhelyezett, Füredi Richárd által kivitelezett *Hősi emlékmű* történetének felderítése is a további kutatásra vár.

A Kisfaludi Strobl Zsigmond által alkotott, a két világháború között a magyarországi köztereken elhelyezett emlékművek futó áttekintését összegezve a következő konzekvenciák vonhatók meg: a megrendelői kívánalmaknak és a korszak elvárásainak engedelmessé a művész csak ritkán szabadulhatott ki az emlékmű-sablonok szorításából, igazi szobrászi megoldásokra csak ritkán ragadtathatta magát. Műveit akadémikus felfogás, naturalisztikus előadásmód, heroikus hangvétel, nosztalgiaiával keveredő hamis pátosz és bizonyos esetekben szellemi tisztázatlanság jellemzi. Kisfaludi Strobl hősi emlékműveinek hátterében is ugyanaz a zavar munkál, mint kortársaiéban, s aminek eredőit Sinkó Katalin művészettörténész *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai* című tanulmányában így interpretálja: „A századfordulón, majd a két világháború között felállított nemzeti emlékművek jelentős részét terhelik (...) irracionális elemek. Az uralkodó rétegek nem tudtak igazán szembenézni a történelem által felvetett problémákkal: a társadalmi feszültségekkel, a nemzeti, nemzetiségi, nemzetközi kérdésekkel. A józan politikai cselekvés helyett az irracionális világába utalták a megoldást: a nemzet kálváriájára csodászerűen bekövetkező feltámadás reményét sugallva és a magyar nemzeti nagylét utópiáját szuggerálva önmaguknak és a tömegeknek egyaránt.”²⁰ A gondolati-eszmei tisztázatlanság miatt és mellett számos formai probléma is zülálttá teszi ezt a köztéri alkotáscsoportot. A művek térbe-illesztése számos esetben rendkívül problematikus, átgondolatlan, s a kompozíciós rendet általában uraló központi obelisz, illetve hangsúlyosan meghatározó fal súlyos térszervezési zavarokat éleszt: egy szabad térbe helyezett emlékmű nem zárhatja ki magából a teret. A tizenhat (tizenhét) hősi emlékművet, illetve az életművet szemlélve az önmotívum-átvétel, illetve az önidézet, az önisemléltés érdekes jelensége is regisztrálható. Mindezen végkövetkeztetések azonban csak elhamarkodottnak minősíthetők, vagy csupán adalékok lehetnek: a hiteles, művészettörténetileg megalapozott megállapítások megfogalmazásához a teljes életmű széleskörű feltérképezésére és alapos feldolgozására van szükség. Erre minden remény megvan, az összegzés hamarosan megszülethet: a közeljövőben elhagyhatja a nyomdát Kostyál László művészettörténész Kisfaludi Strobl Zsigmond-monográfiája.

(A 2010-ben a Zalai Múzeum 19. kötetében közreadott tanulmány bővített, átdolgozott változata.)

²⁰ Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. *Művészettörténeti Értesítő* 1983. 4. sz. 198. p.